

KEREKES DÓRA

Tsisch Tamás: pedagógus és felvilágosult gondolkozó

Nem sokan hallhatták eddig Tsisch Tamás nevét, akit Szelényi Ödön 1917-ben megjelent cikkében „aufklärista” (felvilágosult) pedagógusnak nevezett.¹ Bár Szelényi elvitathatatlan érdeme, hogy felhívta Tsisch Tamásra és munkásságára a magyar művelt nagyközönség és a tudomány figyelmét, közleményében számos ponton téves adatokat közölt.

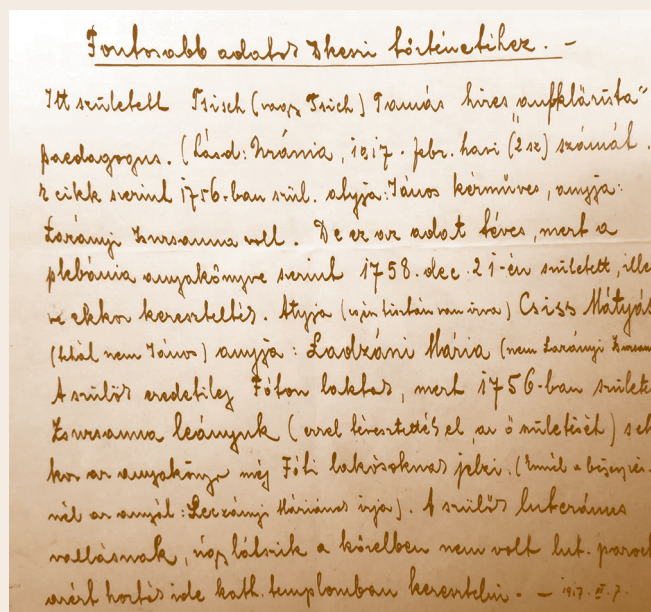
Tsisch Tamást 1758. december 21-én keresztelték meg Dunakeszin, a Szent Mihály-templomban. A család – vélhetőleg – nem itt élt, hanem a szomszédos Fótón, de ide hozták már 1756-ban Zsuzsanna lányukat is megkeresztelni. Ekkor az anyakönyv jelzi, hogy a szülők, Tsisch Mátyás és Leczáni/Lodzányi Mária fóti lutheránus (evangélikus) lakosok.² A család anyanyelve szlovák (tót) vagy német volt, amit Tsisch Tamás későbbi munkássága alapján tudunk bizonyítani. A család fiúgyermekét tanítónak szánták, ezért előbb Aszódon, majd Selmecezen tanult, utóbbi helyen Severini János (1716–1789) volt az oktatója. Modorban a Gottfried Walter, Késmárkon a Podkoniczky Ádám vezetése alatt működő evangélikus iskolákba járt. Ezt követően Debrecenben magyar nyelvet és irodalmat tanult.

Miután véget értek tanulóévei, Tsisch – az akkori szokásoknak megfelelően – nevelői állást vállalt. Báró tóthprónai és blatniczai Prónay László (Szirák, 1735–Pest, 1806) királyi biztos házában dolgozott. Később peregrinációra indult, és a jénai egyetemen Johann Jakob Griesbach (1745–1812), Johann Christoph Döderlein (1745–1792), Johann Gottfried Eichhorn (1752–1827) és Lorenz Johann Daniel Succov (1722–1801) óráit látogatta. A racionalista gondolkozásmód, a Biblia kritikai szemmel való vizsgálata, a kereszténység fölé emelkedni kívánó teológiai irány erősen hatottak Tsischre, és későbbi pedagógiai rendszerének alapjait képezték. Két évet töltött Jénában, majd 1788. évi hazatérésekor a csetneki latin iskola rektori állását fogadta el.³

Csetneken (ma: Štítňik, SK) már 1556-ban létezett evangélikus egyház és létrejött egy nagy hírű iskola is,⁴ amely eredetileg német, később szlovák nyelven működött. A magyar és német ajkú lakosság adta ide gyermekeit, hogy szlovákul tanuljanak. Legnagyobb hírét az iskola Tsisch rektorsága idején érte el, de ekkor – a sajátos, Tsisch-féle nevelőintézet felállítására miatt – megszűnt az intézmény nyilvános jellege, ami későbbi hanyatlásához járult hozzá.⁵ Az iskola jegyzőkönyvei 1724-től maradtak ránk. 1788-ból származik Tsisch saját kezű bejegyzése: „Ego Thomas Tsisch nullo praeter Basilii Fabry Lexicon et Biblia Latina in Bibliotheca inveniri, dum mihi auctoritate Incltyi Patronatus officium Rectoris Anno 1788. 25 Juny resignatum fuisset.”⁶

Tsisch Csetnekre érkezése új fejezetet nyitott az intézmény történetében. Hazai és külföldi tanulmányai alapján, és a kor szellemét megértve, új pedagógiai irányzatot honosított meg az iskolában. Kiemeltnek tartotta a reáltárgyak és a nyelvek minél magasabb szintű oktatását. Emellett felismerte, hogy az egyoktató modell már nem alkalmas a szükséges tantárgyi tudás magas szintű átadásához, ezért segédtanítókat alkalmazott. A magánnevelőintézetek fénykorában

Tsisch is nevelőintézetet hozott létre az iskola mellett, amely ténylegesen betöltötte szerepét a tanulók életében. Az 1792 októberében megnyitott intézetben⁷ az első tanévben 12, a következőben már 70, 6–12 éves ifjú tanult Tsisch és segítői keze alatt.⁸ Tsisch nemzetközi és hazai – és természetesen saját – tapasztalatai szerint a magyar ifjúság egyik nagy problémája a soknyelvű országban az volt, hogy a különféle használt nyelvek és a latin tanuláshoz utazásra kényszerültek, ami szüleiknek komoly kiadásokat is jelentett. Olyan iskola kialakítását tűzte ki célul, amelyben egy helyen több nyelv oktatására is lehetőség nyílik, és a reáltárgyak tanítása sem maradhat el. Az oktatás szintjének emeléséhez az is hozzájárult, hogy az egy csoportba járó ifjak együtt éltek, ettek, aludtak, és oktatóik is folyamatosan jelen voltak. Az így tanított diákok már egy esztendő alatt jóval előbbre jutottak tanulmányaikban mint más oktatási intézményekben, és Tsisch iskolájának hamar híre ment az országban. Az alapító ezért kénytelen volt az iskolát megnagyobbítani, és további tanerőket is bevonni az oktatásba.⁹

Bajnok Géza dunakeszi tanár-iskolaigazgató feljegyzése Tsischról

A Tsisch-féle nevelőotthon oktatói

Tsisch Tamás a megnövekedett tanulói létszám oktatására 1794-ben szerződtette Keblowsky Jánost, aki rövid ideig tartózkodott Csetneken, hamarosan a roznányi (ma: Rožňava, Szlovákia) iskola rektorává nevezték ki. Keblowsky helyére Farkas András érkezett, aki 1798-ig maradt Tsisch mellett, majd Keblowsky-t váltotta a roznányi rektorságban. Zatroch Pál szintén eltöltött néhány évet Csetneken, mielőtt Alsósziklásra (ma: Nižný Škálnik, Szlovákia) nevezték volna ki prédikátornak, ahol 1803-ban meghalt. Laucsek Dávid (a szakolcai Laucsek Márton evangélikus lelkész és jegyző fia) Csetnekről Dobsinára ment, ahol hamarosan elhunyt.

1 Dr. Szelényi Ödön: Egy magyar „aufklärista” pedagógus. In: *Uránia*, 18. (1917) 2. sz. 50–53. (Dr. Szelényi, 1917a)

2 Dunakeszi anyakönyvek

3 Bartholomaeides, Ladislaus: *Memorabilia Provinciae Csetnek. Neosolii, Excudebat Johannes Stephani Typographus*, 1799. 145.

4 Szelényi, Balázs A.: *The Failure of the Central European Bourgeoisie. New Perspectives on Hungarian History*. New York–Houndmills, Palgrave Macmillan, 2006. 101.

5 Dr. Szelényi Ödön: *A magyar eo. iskolák története a reformációtól napjainkig. Különös tekintettel a középiskolákra*. Pozsony, Grafikai Műintézet Wigand K. F., 1917. 113.

6 Dr. Szelényi, 1917a 51.

7 *Intelligenzblatt der Annalen der Literatur und Kunst in den österreichischen Staaten*. Hrsg. Doll, Anton. Wien, 2. (1803) Nr. 36. 283–290. (Intelligenzblatt, 1803a)

8 Mihalicovicsné Lengyel Alojzia: *A reformációtól a filantropizmus eszméinek terjedéséig. Időmozaikok a felső-magyarországi evangélikus iskolakultúra világából*. In: *Széphealom*, 16. (2006) 210.

9 *Intelligenzblatt*, 1803a 284.

További oktatók: Magda Pál, Gál József, Blatniczky Dániel, Sztancsek János, Hegedűs Mihály, Szabó János, Kanka Dániel. A fentiek külhoni egyetemeken tanultak. A belföldön tanult oktatók Pekár István, Szepessy János, Lenk Mátyás, Link János, Pelsőczy József voltak. Rajtuk kívül külső oktatók zenét, táncot és rajzot tanítottak.¹⁰

A Tsisch-féle iskola nevelési modellje

Tsisch a természet, a mozgás, a gyakorlati tanítás kedvelője volt. Németországi tanulmányútja során sokat hallgatta a filantropista Christian Gotthilf Salzmann (1744–1811) előadásait, akinek rendszerében az egészséges, értelmes, jó és elégedett tanulók képzése állt a fókuszpontban.¹¹ A diákok előszörösen estek át, mivel látásuknak, hallásuknak épnék kellett lennie, illetve testi hibáik sem lehettek. Tsisch – Salzmann modelljét szem előtt tartva – diákjait gyakran a természetben tanította, és sok mozgással kombinálta a tananyagot: sokat sétáltak, szélben, esőben, fagyban is. Maga Tsisch ebben példát mutatott diákjainak. Egyik leghíresebb tanítványa, Haán Lajos így emlékezett vissza erre: „Ő a *hydropathiának*¹² nagy barátja volt, s e részben megelőzte *Prisnitzet*.¹³ Még a hűvösebb időszakban is a közellévő patakban mindennap megfürdött. Ilyenkor atyámnak kellett allania s ki jövelelekor a száraz lepedőt ráborítania. De vette is ennek hasznát Tsisch. Mindvégig erős, egészséges volt s 1845 körül 85 éves korában meghalt. Nagy racionalista volt s a vallásra keveset adott. Rousseau, Voltaire s az encyclopedisták voltak ideáljai.”¹⁴

A tanév szeptember elején kezdődött, míg az évvégi vizsgákra július végén vagy augusztus elején került sor, így nem igazán volt nyári szünet. A hétvégén és az ünnepnapokon is voltak a fiúknak elfoglaltságaik, templomba mentek, sétáltak, kirándultak, látogatásokat tettek különféle úri családoknál, ahol a helyes viselkedést, modort sajátították el. Étrendjük egészséges és tápláló ételekből állt. Kétféle „asztal” közül lehetett választani: aki napi négyyszeri étkezést kért, annak évi 120, aki háromszorit, évi 86 rajnai forintot kellett fizetni tandíjként a nevelőotthonnak, ami – összehasonlítva más korabeli hasonló jellegű intézményekkel – nem számított magas összegnek. Eleinte az iskola-épületben laktak, később egy, majd két egymás mellett álló házat béreltek, évi 140 rajnai forintért, később még ezek mellett egy nagyobbat is évi 300 rajnai forintért.¹⁵

A tanároknak naplót kellett vezetniük mind az órákról, mind a diákok előmeneteléről. A tanulókat reggel 6 órakor keltették, a na-

gyobbak ezt követően önállóan, a kisebbek segítséggel tisztálkodtak, felöltöztek, rendbe tették ágyaikat, szobáikat, elhajtogatták ruháikat. Közös imát követően együtt reggeliztek. 7 órakor kezdődött a tanítás, mindenki a korának megfelelő osztályban folytatta tanulmányait. A tanár addig maradt a csoporttal, amíg a következő órát tartó oktató oda nem ért. Óránként vagy kétóránként negyedóra szünet járt a tanulóknak. Az ebédre déli 12 órakor került sor, és szigorú rendben zajlott. A tanárok felügyelték, hogy senki se szegje meg a szabályokat. Délután 2 és 6 óra között ismét tanórákra került sor, majd 6 és 7 között zene, tánc vagy más művészeti oktatásban részesültek a diákok. Este 7-kor volt vacsora, amelyet ismét tanáraik társaságában költöttek el. Vacsora után séta vagy játék, majd 9 órakor közös imát tartottak, utána tisztálkodás, öltözés, végül alvás következett.¹⁶

Tsisch pedagógiai példaképe: Christian Gotthilf Salzmann

A diákok öt osztályba sorolva tanultak, majd tovább tanulhattak felsőbb iskolákban. Az I. osztályba kerültek azok, akik még semmiféle oktatásban nem részesültek korábban. Alapvetően német nyelvet tanultak, latin ábécét, olvasást, írást. Gyakorolni magyar, német és latin nyelven is kellett nekik. Tanultak számtant, vallástant, állattant, és a természet mindennapi jelenségeinek magyarázatát. A II. osztályban még mindig a német nyelvre helyezték a fő hangsúlyt, de már mindennek a latin megnevezését is megadták az oktatók. Olvasási és szépírási feladatok mellett egészség- és embertani ismereteket is elsajátíthattak.

10 *Intelligenzblatt der Annalen der Literatur und Kunst in den österreichischen Staaten*. Hrg. Doll, Anton. Wien, 2. (1803) Nr. 37. 291. (*Intelligenzblatt*, 1803b)

11 Salzmann kiemelt figyelmet szentelt a teljesítmény értékelésének: ún. szorgalomkártyákkal jutalmazott, amelyből ötvenet összegyűjtve a tanuló egy fényes szöveget nyert. Utóbbit a mindenki számára jól látható módon elhelyezett falitáblára tették ki. Ötven fényes szög után a tanuló érdemrendet kapott, amelyet ünnepélyes körülmények között adtak át számára. Ettől kezdve önálló intézkedési jogokat nyert, és bizonyos tisztségekre megválasztható lett. Amennyiben egy ilyen tisztséget elnyert, bizonyos pénzüsségekről is rendelkezhetett. Salzmann rendszerében a nemesi, a polgári vagy alacsonyabb sorból származó tanulók között így egyenlőség kialakítására törekedett, amely összhangban volt a szabadkőműves alapelvekkel. A szülők – vagyoni helyzetüktől függően – egy közös alapba fizettek be „zsebpénzt”, amelynek összegét a közösség érdekeinek megfelelően használták fel. A diákok közül választott tisztségviselők ezen összegek felhasználásáról döntöttek. Mikonya György: *Kiút vagy tévút? Reformpedagógiai újítások a német internátusi nevelésben*. Budapest, Eötvös, 2003. 17.

12 vízgógyászat

13 Prießnitz, Vincenz, (1799–1851) német gazdálkodó és autodidakta természetgyógyász. A hidegvizes gyógyászat megújítója Ausztriában és Németországban.

14 „aki tót pap létére is magyar író”. Haán Lajos levelei és visszaemlékezései. Szerk. Demel József-Katona Csaba. Vyskumný ústav Slovákov v Maďarsku–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Békéscsaba–Budapest, 2017. 9.

15 *Intelligenzblatt*, 1803a 287.

16 *Intelligenzblatt*, 1803a 290.

Tanulták Európa földrajzát, természetrajzát, történeti természetant, testtant és geometriát is. Ekkor ismerkedtek meg Isten főbb tulajdonságaival és az embernek ezekből fakadó kötelességeivel is. A III. osztályban a német mellett egyre nagyobb hangsúlyt kezdett kapni a latin nyelv. Egészség-, ember- és lélektan is a tanterv részét képezték, ahogyan a természetrajz és -tan is. A számtanon, a magyar és egyetemes történelmen túl gazdaságtant és a technológia alapvetéseit is oktatták a nebulóknak. A IV. osztály tanítási nyelve a latin volt (a németet segítségül hívták ehhez), Ovidiust olvastak. Az eddigi tantárgyak pedig módszeresebben, rendszeresebben szerepelnek a diákok órarendjében. Gazdaságtan, költészet, vallás (különböző felekezetek!), államtan jelenik meg. Az V. osztályban már csak latin nyelven tanultak, a tantárgyak között szerepelt a retorika, a klasszikus irodalomtörténet, a régiségtan, mitológia és statisztika, de a klasszikus latin írók olvasása és magyarázata, ahogyan a bevezetés a politikai tudományokba is szerepet kapott az órarendben.¹⁷

Ha a tantárgyi felosztást megnézzük, azonnal szembetűnik, hogy – sok más korabeli magyarországi iskolával ellentétben – Tsisch nem fektetett nagy hangsúlyt a vallásoktatásra, sőt, kifejezetten hiányzik az egyes felekezetekre jellemző vallásoktatást inkább általános (Salzmann és a filantropisták által bevezetett) keresztény vallástant oktatót. Haan János leírásából tudjuk, hogy (ezzel ellentétben) a francia forradalom eszméit a tanterv részeként oktatták a diákok számára.¹⁸

A mindennapi nevelés során nagy hangsúlyt fektettek a diákok önállóságra szoktatására. Kezdetől fogva számos olyan feladatuk volt, amelyet önállóan kellett elvégezniük. Itt nemcsak az önállóság, de a figyelmesség, a segítségnyújtás, az önzetlenség is szerepet kapott, és jól fejlesztette a diákok szociális készségeit is.

Az iskola megszűnése

Annak ellenére, hogy a Tsisch-féle modell keretében tanuló diákok az iskolai tanulmányaikat a szokványos idő egyharmada alatt befejezték, a csetneki iskola hosszú távon nem volt fenntartható. Az alkonyát az okozta, hogy a Tsisch-féle modellben a tanítványok számának mindig el kellett érnie a maximumhoz közeli értéket annak érdekében, hogy az oktatást és az oktatókat, a tanuló ottani életét finanszírozni lehessen. A tíz év alatt azonban, amíg az iskola sikeres volt, Tsisch nem talált az ott tanuló diákok szülei között olyan mecénásokat, akik a további működés finanszírozásában részt vállalhattak volna. Amint a tanulói létszám csökkent, az iskola finansziális gondokkal kezdett küszködni (Tsisch sokszor saját keresetéből tartotta fenn az intézményt), majd megszűnt a nevelőotthon, az oktatás pedig ismét a város kezébe került.¹⁹ Az iskola megszűnésének évét elég pontosan sikerült behatárolni: 1803-ban még működő, 1804-ben már megszűnt intézményként szerepelt.²⁰

Tsisch Tamás hagyatéka

Tsisch Tamás 1836. március 2-án hunyt el, 78 éves korában. 1831-

ben keltezett végrendeletében évi 200 pengő forint ösztöndíj formájában kiadható összeget hagyott, amelyet egy-egy, a legfelsőbb osztályba járó, kiválóan teljesítő, arra érdemes diák nyerhetett el.²¹

Tsisch hagyatékát feleségének rokona, Bodon András kezelte, az összegek elosztásával kapcsolatban pedig a Tiszai Evangélikus Egyházkerület is számos határozatot hozott. 1842 májusában Tsisch özvegye és a vagyonkezelő, Bodon András rendelkeztek arról, hogy a késmárki és a selmeci iskolák számára a néhai pedagógus által hagyott összegeket kifizessék. Tsisch arra nem hagyott pénzt, hogy a kifizetendő összegeket lajstromba vegyék (*intabulatio*), ezt az egyházkerületnek saját költségén kellett megtennie. Az egyházkerületi jegyzőkönyvben ezért nyomtatékkal feltűnik ismét, hogy csak olyan összegeket fogadjanak be, amelyeknél az örökhatyó a lajstromba vételről is gondoskodott. 1843 augusztusában a késmárki evangélikus egyház panaszolta, hogy a Tsisch-féle hagyatékából neki járó kamatokat több éve nem kapta meg. Az egyházkerület intézkedésre szólította fel Jankó Andrást és Bodon András vagyonkezelőt. 1847 júliusában rendelkezett az egyházkerület, hogy a Tsisch-féle hagyatékából 1000 váltó forintot a selmeci gyakornok, 500 forintot pedig a késmárki énektanító fizetésére biztosítson, kamatokkal együtt.²²

Tsisch tanítványai

Tsisch Tamás iskolájában számos, később híressé váló személy tanult vagy tanított. Szontágh Gusztáv (1793–1858) Csetneken született, 1793-ban, így nem csoda, ha az ottani iskolában pallérozódott. Később katonatiszt lett, de emellett növénytermesztéssel is foglalkozott. A korban neves és szenvedélyes dinnyetermesztőként tartották nyilván. Emellett filozófus, esztéta és kritikus is volt, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.²³

Szintén Tsischnél tanult Bredeczky Sámuel (1772–1812) evangélikus püspök, tanár, honismereti író is, 1789 és 1791 között, még a nevelőotthon felállítására előtti időben.²⁴ Bredeczky 1797. évi kéziratredékében (*Intoleranz der Protestanten in Ungarn*) így ír egykori alma materéről: „*Oh, milyen megható látvány a nemesszövű emberbarátok előtt annak látása, hogy ebben az intézetben nemeseknek és polgároknak a gyermekei, katolikusok és protestánsok, egy nemesen eszes férfinak a felügyelete alatt, ugyanarra a célra egyesülnek!... Milyen kellemes várakozásokra jogosít fel ez!*”²⁵

Tsisch iskolájában tanult Haan János (1779–1855) evangélikus lelkész is, aki 1811-ben megnősült, Petényi Gábor lelkész lányát, Mária Juditot vette feleségül. Hét gyermekük született. Közülük a legidősebb Haan Lajos evangélikus lelkész, történetíró, a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett, míg Haan Antal festőművészként szerzett nevet magának.²⁶

Tsischnél volt diák id. Walentinyi János (1783–1852) sziráki evangélikus lelkész is, akiről az ordinációs matrikulában fennmaradt latin nyelvű életrajz megjegyzi: „*Majd 1795-ben Csetneken tanul Thoma Tschisch [Tsisch Tamás] rektor és professzor vezetése alatt és ott kissé helyrehozzák latin nyelvi készségét, fejlesztették nyelvtani tudását.*”²⁷

17 *Intelligenzblatt*, 1803b 292–294.

18 Dr. Szelényi, 1917. 52.

19 *Intelligenzblatt*, 1803a 284.

20 *Intelligenzblatt*, 1803a, 1803b még működő intézményként írja le. *Zeitschrift von und für Ungarn*. Hrsg. Scheidus, Ludwig von. Jahrgang 1804. Juli Pest, Konrad Adolf Hartleben, 1804. 388. Itt a következő bejegyzés szerepel: „*Der verdienstvolle Stifter des zu Csetnek bisher bestandenen Erziehungs-Institutes, H[er]r Thomas Tsisch hat sowohl diese Anstalt aufgegeben, als auch sein Rectorat niedergelegt.*” (A közelmúltig fennálló csetneki nevelőintézet éremteljes alapítója, Tsisch Tamás úr, az otthon működtetését feladta, és a rektorságról is lemondott.) Schwartzner, Martin von: *Statistik des Königreichs Ungarn I*. Ofen, Gedruckt mit Königlichen Universitäts-Schriften, 1809. 128. Ebben Schwartzner az iskolát mint nemrég tönkrement magánintézményt jelöli meg.

21 Dr. Szelényi, 1917. 53.

22 *Tiszai Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyvei 1839–1880*. 1842. május, 1843. augusztus és 1847. július https://library.hungaricana.hu/hu/view/Tiszai_1839-1880/?query=tsisch&pg=146&layout=s (letöltés: 2020. március 25.)

23 *Vasárnapi Újság*, 13. (1866) 11. sz. 127. (1866. március 18.)

24 Dr. Horváth Ödön: *Bredczky Sámuel élete, 1772–1812*. S.a.r. Hegyaljai Kiss Géza. Budapest, Magánkiadás, 1924. 38.

25 Dr. Horváth, 1924. 38.

26 Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*, IV. (Cyalai–Hyrtl). Budapest, Hornyánszky, 1896. 822.

27 *A sziráki evangélikus egyházközség 2017-ben. A sziráki evangélikus gyülekezet lelkészei a kezdetektől a reformáció 500-ig*. Szerk. Hlavacska András. Szirák, 2017. 34.